

Беларусь і беларусы сярод суседзяў: гістарычныя стэрэатыпы і палітычныя канструкты

Матэрыялы міжнароднай канферэнцыі

РЭДАКТАРЫ
АЛЕСЬ ЛАГВІНЕЦ
ТАЦЦЯНА ЧУЛІЦКАЯ

ВАРШАВА 2013

Рэдактары: Алесь Лагвінец, Таццяна Чуліцкая

Менеджар праекту: Анна Грудзінска
Матэрыялы канферэнцыі “Беларусь і беларусы сярод суседзяў:
гістарычныя стэрэатыпы і палітычныя канструкты”
Канферэнцыя адбылася 9–11 снежня 2011 г. у Варшаве, Польшча

Спонсары канферэнцыі: Фонд Конрада Адэнаўэра: Прадстаўніцтва па Беларусі,
Нацыянальны фонд у падтрымку дэмакратыі і Інстытут адкрытага грамадства,
Універсітэт Лазарскага

Пераклад: Вераніка Мазуркевіч

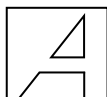
Карэктары: Надзея Шакун (беларуская версія), Кэйці Морыс (англійская версія),
Адрыяна Стэнзбэры (англійская версія)

Дызайн вокладкі: Малгожата Буткевіч
Дадзеная публікацыя была падтрыманая Нацыянальным фондам
у падтрымку дэмакратыі.

© Copyright by Uczelnia Łazarskiego, Warsaw 2013

Oficyna Wydawnicza Uczelni Łazarskiego
02-662 Warszawa
ul. Świeradowska 43
tel. 22 54-35-450, 22 54-35-410
wydawnictwo@lazarski.edu.pl
www.lazarski.pl

ISBN: 978-83-60694-49-7

**Konrad
Adenauer
Stiftung**

**OPEN SOCIETY
FOUNDATIONS**

**National Endowment
for Democracy**

Supporting freedom around the world

Implementation of publishing:
Dom Wydawniczy ELIPSA
ul. Inflancka 15/198, 00-189 Warszawa
tel./fax 22 635 03 01, 22 635 17 85
e-mail: elipsa@elipsa.pl, www.elipsa.pl

Уводзіны.....	7
<i>Анджэй Суліма-Камінскі</i> – Уступ. <i>Quo Vadis</i> , Беларусь?	11
<i>Андрэй Янушкевіч</i> – Перашкоды на шляху ўзаемапаразумення: уздзеянне нацыянальных, гістарычных і культурных стэрэатыпаў на дыпламатычную практыку Вялікага Княства Літоўскага і Маскоўскай дзяржавы ў сярэдзіне XVI стагоддзя.....	17
<i>Генадзь Сагановіч</i> – Стаўленне насельніцтва Беларусі да расійскай арміі ў XVII ст.	27
<i>Уладзімір Лобач</i> – Вобразы суседніх народаў у традыцыйным светапоглядзе беларусаў.....	39
<i>Алег Дзярновіч</i> – “Гуды” як гістарычны назоў беларусаў па-літоўску: “готы” ці “варвары”?.....	53
<i>Аляксандр Смалянчук</i> – Краёвасць стасоўна беларускага і літоўскага нацыянальных рухаў на пачатку XX ст.	66
<i>Дарота Міхалюк</i> – Чатыры ўрады БНР на міжнароднай арэне ў 1918–1920 г.	78
<i>Ігар Кузняцоў</i> – Бальшавіцкія рэпрэсіі супраць беларускага нацыянальна-дэмакратычнага руху ў 1920–1930 г.	91
<i>Захар Шыбека</i> – Скарбы былых мястэчак Беларусі: спадчына Рэчы Паспалітай.....	102
<i>Фелікс Акерман</i> – Галоўныя рысы саветызацыі ў Заходняй БССР у 1939–1991 г.	123
<i>Сяргей Чалы</i> – Якія эканамічныя нішы існуюць для Беларусі ў рэгіёне?	133

<i>Сяржук Наўродскі</i> – Польшка-беларускія стасункі да і пасля крызісу	138
<i>Аляксей Ластоўскі</i> – Русацэнтрызм сярод праектаў беларускай ідэнтычнасці: роля і перспектывы ў сучаснай беларускай дзяржаве	148
<i>Анаіс Марэн</i> – Сённяшнія выклікі ў дачыненнях ЕС і Беларусі: ці можа Усходняе партнёрства паспрыць еўрапеізацыі Беларусі?.....	156
<i>Аляксей Братачкін</i> – Апошнія тэндэнцыі дыскурсу еўрапеізацыі ў Беларусі	171
<i>Анастасія Клімовіч</i> – Рэгіяналізацыя стасункаў ЕС і Беларусі: першы крок да еўрапеізацыі ці магчымасць пераадолення крызісу?.....	180
<i>Іна Рамашэўская</i> – Магчымыя кірункі рэформы публічнай адміністрацыі ў Беларусі	192
<i>Марына Сакалова</i> – Электронны ўрад у Беларусі: пераадолець інерцыю інфарматызацыі	199
<i>Ліна Кліменка, Сяргей Гергіна</i> – Грамадскае ўспрыманне палітычнага рэжыму ў постсавецкай Беларусі	215
<i>Таццяна Шукан</i> – Моладзевая палітыка і адносіны ўлады да моладзевых арганізацыяў у сучаснай Беларусі	224
<i>Наталля Арцёменка</i> – Адукацыя за мяжой: уцёкі мазгоў ці інвестыцыя ў будучыню.....	230
<i>Пётр Рудкоўскі</i> – Свабода сумлення ў недэмакратычным асяроддзі	238
<i>Пётр Кузняцоў</i> – Роля сацыяльных сетак і іншых новых медыя ў фармаванні грамадзянскай супольнасці і нацыянальнай ідэнтыфікацыі ў Беларусі.....	245

“Гуды” як гістарычны назоў беларусаў па-літоўску: “готы” ці “варвары”?

У сучаснай літоўскай мове для пазначэння беларусаў зноў сталі актыўна выкарыстоўваць архаічнае слова *гуды* (*gudai*). Яшчэ ў XVI ст. адзін са стваральнікаў літоўскага пісьменства Мікалай Даўкша выкарыстоўваў гэты тэрмін для пазначэння славянамоўнага насельніцтва Вялікага Княства Літоўскага¹. Гэтая традыцыя працягнулася і ў XVII–XVIII ст.² Таксама ў XIX ст. тэрмін “гуды” мог распаўсюджвацца і на расійцаў, як на ўсходніх славянаў³.

Не хаваў свайго здзіўлення Васіль Тацішчаў, калі, спасылаючыся на іншых аўтараў, пісаў: “Что ж мы зделаем литвинам, которые россиян гудами зовут?... Что ж то готтами называют?”⁴ У першым выпадку расійскі гісторык спасылаўся на крыніцу “Альберт Молнар в Дикционарии венгерском в слове Руссии”, у другім – на “Константин Чирвид в Дикционаре литовского в слове рус”. Як бачым, Тацішчаў даў тут пашыранае разуменне этноніма “рускі”, выкарыстаўшы яго, у тым ліку, у дачыненні да жыхароў Маскоўскай Русі, хоць у тых выпадках мелася на ўвазе Русь Літоўская. Далей у сваіх каментарыях Тацішчаў

¹ Zinkevičius Z. Lietuvių kalbos istorija. T. III: Senųjų raštų kalba. Vilnius, 1988. P. 194.

² Lebedys J. Lietuvių kalba XVII–XVIII a. viešajame gyvenime. Vilnius, 1976. P. 50.

³ Baranauskas A. Kelionė Petaburkan // Baranauskas A. Rinktinė. Vilnius, 1994. P. 47, 50, 57.

⁴ Тагищев В.Н. История российская. Т. 1. Москва, Ленинград, 1962. С. 299.

крыху развіў гэтую тэму: “Литвины руссов гудами зовут. Сего имени я ни в польских, ни в русских не нахожу, но Стрыйковский сказует, что они русских зовут креви, т. е. верховые, и сие разумеет токмо область Смоленскую для положения оной при вершинах главных в Руси рек Волги, Двины и Днепра, от чего и у русских сарматским креви, славянском верховье, а славяне кревичи имянованы, часть II, н. 21, 22 и 191”⁵.

На тэрыторыі Літоўскай Рэспублікі зафіксавана 115 назваў, звязаных з формай *Gudeliai* (у Мажэйкэйскім раёне, Расенскім раёне, Кельменскім раёне, Пагегскім раёне). Пры гэтым Ежы Ахманьскі адзначаў, што прызнаючы тып *Gudeliai* літоўскаю назваю “рускіх” (усходнеславянскіх) паселішчаў, іх цяжка аднесці да экстэрытарыяльных назваў – гэта значыць такіх, якія ўзнікаюць на адлегласці ад уласнай этнічнай тэрыторыі ў цалкам чужым акружэнні⁶. Назвы тыпу *Gudeliai* былі праяваю пранікнення ўсходніх славянаў на этнічныя балцкія землі. Спарадычна назвы тыпу *Gudeliai* сустракаюцца на Жмудзі, дзе яны маюць ужо выразна экстэрытарыяльны характар (такіх назваў – 16). Час узнікнення і факт прадуктыўнасці назваў тыпу *Gudeliai* не да канца зразумелы. Прынамсі, частка паселішчаў з назвамі тыпу *Gudeliai*, як сведчаць гістарычныя крыніцы, існавала ў XV ст.: “*gaium dictum Gudow*” (“гай, званы Гудаў”) каля Біюцішак (1478 г.)⁷; “поле ці дуброва” каля “*Gwdoyczow*”⁸ на Віленшчыне (1480 г.)⁹.

У беларускай тапаніміцы вядомыя ўжо назвы, вытворныя ад “гуды”. У Гродзенскай вобласці гэта: Гудагай (Астравецкі р-н), Гудалаўка (Ашмянскі р-н), Гудалі, Гудалішкі (Астравецкі р-н), Гуды (Лідскі р-н), Гудзевічы (Мастоўскі р-н), Гудзянікі (Астравецкі р-н), Гудзянята (Ашмянскі р-н), Гудзелі (Воранаўскі р-н), Гудзінішкі (Воранаўскі р-н),

⁵ Татищев В.Н. История российская. Т. 1. С. 309, спас. 24.

⁶ Охманский Е. Иноземные поселения в Литве в XIII–XIV вв. в свете этнонимических местных названий // Балто-славянские исследования, 1980. Москва, 1981. С. 113, 115–116.

⁷ Fijałek J., Semkiewicz W. Kodeks dyplomatyczny katedry i diecezji Wileńskiej, T. I, Kraków, 1948. Nr. 311. S. 367.

⁸ Так назва падаецца ў крыніцы. Маецца на ўвазе *Gvdoyczow* / *Gudoyczow*.

⁹ Fijałek J., Semkiewicz W. Kodeks dyplomatyczny... Nr. 347. S. 404.

Гудзішкі (Шчучынскі р-н), Гудзяняты (Цёеўскі р-н), Гудэлі (Воранаўскі р-н)¹⁰;

у Мінскай вобласці: Гуды (Валожынскі р-н), Гудовічы (Чэрвеньскі р-н);

у Віцебскай вобл.: Гудава (Верхнядзвінскі і Дубровенскі р-ны), Гудзелішкі (Пастаўскі р-н)¹¹.

Гуды як “іншыя”

Грунтоўны аналіз, у тым ліку этнаграфічнага матэрыялу, дазволіў даследчыкам “праблемы гудаў” яшчэ ў XIX ст. адзначыць, што найменне “гуды” выкарыстоўвалася не толькі для пазначэння беларускага насельніцтва беларуска-літоўскага памежжа. Польскі этнограф Ян Караль Сембжыцкі (1856–1919) адзначаў, што “прускі літовец называе жыхароў наваколляў, якія знаходзяцца на поўдні ад яго, іменем *gudai*, не звяртаючы ўвагі на тое, ці ёсць яны палякамі, літоўцамі альбо беларусамі”¹². Блізкія назіранні зрабіў і польскі філолаг-славіст Аляксандр Брукнер (1856–1939): “літоўцы клічуць сваіх суседзяў з усходу гудамі, пры гэтым назіраецца цікавая заканамернасць: прускі літовец называе гудамі жамойтаў, а жамойты гудамі клічуць беларусаў, то бок кожны з гэтых народаў выкарыстоўвае этнонім гуды дзеля пазначэння сваіх усходніх суседзяў”¹³. Эстонскі этнограф Юрый (Георгій) Трусман (нар. 1857) адзначаў, што гудамі маглі называць польскіх літоўцаў, а таксама беларусаў¹⁴. Беларускі этнограф Міхаіл (Майсей) Грынблат (1905–1983) прыводзіў яшчэ адзін падобны прыклад – літоўцы, якія

¹⁰ Жучкевич В.А. Краткий топонимический словарь Белоруссии. Мн., 1974. С. 88–89; Назвы населеных пунктаў Рэспублікі Беларусь: Гродзенская вобласць: Нарматыўны даведнік / Пад рэд. В.П. Лемцюговай. Мн., 2004. С. 64, 66, 78, 87, 103, 107, 147, 149, 220, 267, 278, 363.

¹¹ Гл. таксама: Рогалев А.Ф. Этноним гуды на географічнай карце: пошкі історычнай мотывацыі // Советская этнография. 1989. № 6. С. 118–122.

¹² Sembrzycki J. Ziemia północne i zachodnie kraju zudwińskiego i ich granice // Wisła (Warszawa). 1891. T. V, № 4. S. 852.

¹³ Brückner A. Starożytna Litwa. Ludy i bogi. Szkice historyczne i mitologiczne. Olsztyn, 1985. S. 17.

¹⁴ Трусман Ю.Ю. Этимология местных названий Витебской губернии. Ревель, 1897. С. 82.

жывуць на левым беразе Нёмана ў ваколіцах Друскенікаў, называюць гудамі таксама літоўцаў, якія жывуць на правым беразе Нёмана¹⁵.

Магчыма, вось гэтая інакшасць супольнасцяў, прадстаўнікі якіх пазначаюцца як “гуды”, а вельмі часта і моўная дыстанцыя, прывяла і да кантэкстуальна скептычнай афарбоўкі тэрміна “гуды”. Так, напрыклад, дзічкі (дзікія яблыкі) па-літоўску называюцца *gudobelė*, а яе плады *gudobelės vasius (-iai)* альбо *gudobelės uoga (-os)*. Гэта прыніжальная ацэнка “непаўнавартасных” пладовых дрэваў, праўдападобна, была перанесеная з тэрміна *gudų*. У гэтай сувязі можна прыгадаць словы Юрыя Трусмана, які ў свой час заўважыў, што “[традыцыйныя] назвы народаў звычайна ўяўляюць сабой мянушкі непрыстойнага зместу”¹⁶.

Спрэчкі пра этымалогію

Такім чынам, можна сцвярджаць, што этнонім *гуды* гістарычна не суадносіцца з пэўным этнасам. Гэта прыклад “блукуючага” этноніма. Але ж можна вызначыць рэгіён, дзе гэты этнонім “вандраваў”: беларуска-літоўскае памежжа, а таксама былая пруская этнічная тэрыторыя.

Ужо ў польскай гістарыяграфіі ўзнікла думка пра сувязь этноніма *гуды* з яцвягамі. Слова *гуды* выводзяць са старапрускай назвы *Gudwa*, якая, у сваю чаргу, звязаная з формай *Žudwa*, што ёсць скажонай назвай *Sudwa*, *Sudovia*¹⁷. Судовы, у сваю чаргу, – адно з найменняў яцвягаў. Часткова арэал функцыянавання этноніма *гуды* супадае з тэрыторыяй яцвягаў, але ўсё ж не цалкам, як пра тое піша беларускі філолаг Аляксандр Рогалеў¹⁸ (нар. 1956).

Але яшчэ ў XIX ст. Аляксандр Брукнер звязваў этнонім *гуды* з літоўскім *gūdas*, *-jis* і прускім *gudde* (лясны, лес), што літаральна азначае “людзі, якія жывуць у лясах”¹⁹. І тут напрашваецца цікавая паралель з лацінскім пазначэннем яцвягаў у старапольскай традыцыі, як

¹⁵ Гринблат М.Я. Белорусы. Очерки происхождения и этнической истории. Мн., 1968. С. 162.

¹⁶ Трусман Ю.Ю. Этимология местных названий Витебской губернии. С. 82.

¹⁷ Kamiński A. Jaćwież. Terytorium, ludność, stosunki gospodarcze i społeczne. Łódź, 1953. S. 31–32.

¹⁸ Рогалев А.Ф. Этноним гуды на географической карте... С. 119.

¹⁹ Brückner A. Starożytna Litwa. S. 197.

Pollexiani, што інтэрпрэтуюць як *Polesianie* – “жыхары лясоў, лясістай мясцовасці”²⁰.

Міхаіл Грынблат таксама схіляўся да “яцвяжскай” версіі паходжання назвы *гуды*. Ён ставіў пытанне, ці не належаў этнонім *gudai* якой-небудзь мясцовай групе старажытных балтаў. І далей, працягваючы сваю думку, адзначаў, што некаторыя дадзеныя дазваляюць меркаваць, што этнонім *gudai* быў адной са старажытных назваў яцвягаў, бо некаторыя з іх збліжаюцца з *gudai*, *gudas*. Рускія летапісы называюць яцвягаў ятвезе, польскія пісьмовыя крыніцы *jacwezi*, *jacwing*, нямецкія *Jetwesen*. Але таксама ў польскіх і нямецкіх крыніцах мы сустракаем згадкі яцвягаў пад назвамі *sudwy* і *sydziny* (польскія), *Sudovita*, *Sudus*, *Sudiny* (нямецкія). Рэгіён жа паўночна-заходняй Горадні ў польскай традыцыі называўся Судовіяй ці Жудвай, а рымскія папы ў сваіх булах пазначалі яцвягаў як *gotveziani*. Грынблат заключае: нельга не бачыць блізкасці паміж найменнямі “судавы” – “зудус” – “жудва” – “готвязі” і “гудай” – “гудас”²¹.

Але літоўскае *gudai* мае значэнні, інварыянтам якіх ёсць “той, хто не валодае нашай звычайнаю гаворкаю”²². Больш за тое, корань – *gud* мог выкарыстоўвацца для пазначэння этнічна іншага, сацыяльна больш нізкага пласта²³. Гэты ж корань мае адносіны да пазначэння лесу, хмызоў і балота.

Да таго ж, сярод некаторых лінгвістаў пашырана меркаванне, што першапачаткова літоўскае *гуды* паходзіць ад этноніма *готы* (*gutani*). Гэта версія ўскрывае найбольш архаічныя пласты народнай свядомасці.

Вандроўкі готаў

Варта нагадаць, што готы – гэта лацінская назва (*Gothi*), якая паходзіць ад варыянтаў саманазвы *Gutans*, *Gytos*. Нямецкі літуаніст Фрэнкель даводзіць, што слова “гуды” ўзнікла ад назвы готаў: “Слова

²⁰ Kamiński A. Jaćwież. S. 19–22.

²¹ Грынблат М.Я. Белорусы. Очерки происхождения и этнической истории. Мн., 1968. С. 163.

²² Иванов В.В., Топоров В.Н. О древних славянских этнонимах (основные проблемы и перспективы) // Славянские древности. Киев, 1980. С. 18–19.

²³ Топоров В.Н. Прусский язык. Словарь. [Вып. 2:] Е–Н. М., 1979. С. 327.

перашапачаткова адносілася да готаў, а пазней – да беларусаў”²⁴. Гэтую ж версію падтрымаў літоўскі мовазнаўца Зігмас Зінквявічус²⁵. Зрэшты, Міра Гухман лічыць, што сувязь паміж “готамі” і “гудамі” давесці вельмі цяжка, бо *gudas* фіксуецца толькі з XVI ст.²⁶ Але гэта погляд германістыкі, якая вывучае помнікі старажытнай гоцкай мовы і спецыяльна не займалася пытаннямі балтыстыкі. Хоць заўвага Гухман наконт часу пісьмовай фіксацыі слова справядлівая.

Для старажытных балцкіх плямёнаў готы былі суседзямі з Поўдня²⁷. Хутчэй за ўсё, як адзначае Алег Трубачоў, мы маем справу з паўторным пераносам літоўцамі назвы готаў на іншых суседзях з поўдня – славян. Для расійскага лінгвіста гэты прыклад быў “быццам недастаткова ацэнены навукай менавіта як паказальнік арэальнай другаснасці балта-славянскіх кантактаў”²⁸.

Трубачоў таксама прапанаваў рэканструкцыю назвы готаў у славянскай мове: **gьdъ*. Падобная форма на ўласна беларускай тэрыторыі адсутнічае, затое вытворныя ад яе акружаюць Беларусь і Палессе паўколам – польскае *Gdzew* (назва лесу на Мазоўшы, пачатак XV ст.)²⁹, украінскае *Гдов* (назва ў Львоўскай вобласці), расійскае *Гдов* і старажытнарускае *Гдовъ* (назва горада на ўсходнім беразе Чудскага

²⁴ Fraenkel E. Litauisches etimologisches Wörterbuch. Bd. 1. Heidelberg; Göttingen, 1962. S. 174; Frenkelis E. Baltų kalbos / Vertė S. Karaliūnas. Vilnius, 1969. P. 26.

²⁵ Гл.: Зинквявичюс З. Восточная Литва в прошлом и настоящем / Пер. с лит. О. Дундайте. Vilnius, 1996. С. 78; Zinkevičius Z. Krikščionybės ištakos Lietuvoje: Rytų krikščionybės vardyno duomenimis. Vilnius, 2005; Дзярновіч А. Да разнастайнасці імёнаў [Рэцэнзія:] Zinkevičius, Z. Krikščionybės ištakos Lietuvoje: Rytų krikščionybės vardyno duomenimis. Vilnius: Katalikų akademijos leidykla, 2005. 112 р., 7 іл. [Зінквявічус, Зігмас. Вытокі хрысціянства ў Літве: Хрысціянства ўсходняга абраду паводле звестак анамастыкі. Вільня: Выдавецтва Католицкай Акадэміі, 2005. 112 с., 7 іл.] // Наша Ніва. 2006, 3 сакавіка, № 9. С. 44–45.

²⁶ Гухман М.М. Готский язык. С. 7.

²⁷ У археалагічным сэнсе з плямёнамі готаў атаясамляецца Вельбарская культура. Гл. апошняю публікацыю: Белявец В. Насельніцтва вельбарскай культуры на тэрыторыі Беларусі // Беларускі гістарычны часопіс. 2009. № 5. С. 25–32.

²⁸ Трубачев О.Н. В поисках единства. Взгляд филолога на проблему истоков Руси. Москва, 2005. С. 77.

²⁹ Wolff A., Rzetelska-Feleszko E. Mazowieckie nazwy terenowe do końca XVI wieku. Warszawa, 1982. S. 50.

возера)³⁰. Такім чынам, літоўская назва *gudas* узнікла на стабільным этнічным памежжы, “дзе змяняліся народы, а мяжа заставалася”³¹.

Трубачоў мяркуе, што гэтыя назвы “знамянуюць беларускую этнічную мяжу як бы з літоўскага боку”. Хутчэй можна казаць, што гэтыя тапонімы раскіданыя на старажытнай балцкай тэрыторыі і знаходзяцца ў паласе даўняй мяжы паміж балтамі і славянамі ў познім Сярэднявеччы.

Такая этымалогія інтрыгавала ўяўленне даследчыкаў. Прыкладам, Фрэнкель бачыў у літоўскім *gudas* адлюстраванне тых часоў, калі беларусы “разам з балтыйскімі прусамі знаходзіліся пад гоцкім панаваннем у ніжняй плыні Віслы”³². Вядома, гэта меркаванне выглядае надта мадэрністычным.

Як адзначаў Аляксандр Рогалеў, тут мы сутыкаемся з асаблівасцю старажытных этнічных назваў – першапачатковы этнічны змест назвы робіцца неактуальным, забываецца, і на першы план выходзіць *адэтанімічнае значэнне*, якое замацоўваецца ў свядомасці носьбітаў этноніма ў дачыненні да тых народаў, з якімі дадзеная этнічная група знаходзіцца ў непасрэдным суседстве і ўспрымае іх праз асаблівасці мовы, веры, культуры як “не сваіх”, “не нашых”³³. Пры пераасэнсаванні этноніма адбываецца і пэўнае фанетычнае пераафармленне імя, якое можа быць падставай усвядомленага альбо неўсвядомленага супастаўлення яго па гучанні з якім-небудзь наяўным у мове *апелятывам* (агульным іменем). Адна з версіяў змены этноніма *готы* ў *гуды* прадугледжвае ўздзеянне апелятыва *gūdas –jis* (“лясны”). Функцыянаванне этноніма *гуды* ў рэгіёне ад Прусіі да беларуска-літоўскага памежжа і пераважны напрамак лакалізацыі этноніма ў паўднёва-ўсходнім кірунку можна патлумачыць рухам готаў з Павіслля на Паўднёвы Усход і іх працяглае бытаванне ў гэтым рэгіёне. Балцкія плямёны акрэсленага арэалу адчулі моцнае ўздзеянне з боку племяннога саюзу готаў. Гэтым і можна патлумачыць той факт, што менавіта ў літоўскай мове захавалася форма *gudai* як своеасаблівая кансервацыя этноніма готаў.

³⁰ Фасмер М. Этимологический словарь русского языка. Т. 1. С. 400.

³¹ Трубачев О.Н. В поисках единства. С. 78.

³² Fraenkel E. Litauisches etimologisches Wörterbuch. Bd. 1. S. 174.

³³ Рогалев А.Ф. Этноним гуды на географической карте... С. 120.

Прыгоды тэрміна ў XX ст.

Трэба адзначыць, што самі беларусы ніколі не ўжывалі азначэння *гуды* адносна сябе саміх. Хоць, напэўна, ім гэты тэрмін быў вядомы. Беларуская літаратура, якая выдавалася ў першай палове XX ст. у міжваенным Коўне – “часовай сталіцы” новапаўсталай Літоўскай Рэспублікі, мела літоўскія падзагалоўкі (?), у якіх для пазначэння Беларусі выкарыстоўваўся менавіта тэрмін *Gudija*³⁴. Таксама для пазначэння беларусаў мог выкарыстоўвацца тэрмін “балтгуды” (*Baltgudžiai*), як у школьным атласе 1923 г.³⁵

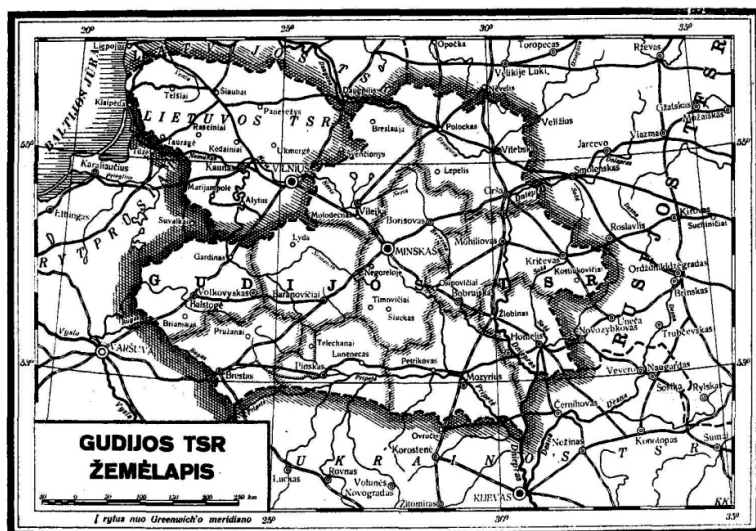
Карта Літвы 1923 г. з пазначэннем народа “*Baltgudžiai*” (Debėš E. *Mažasis mokyklos atlasas*. Mastelis 1 : 2000000. Kaunas-Vilnius: Švyturys, 1923. Nr. 4)

³⁴ Беларускі сьцяг = Gudų Vėliava: Штомесячнік (Коўна). 1922. № 1–4; Voronko J. Gudų klausimas. Kaunas, 1919.

³⁵ Debėš E. *Mažasis mokyklos atlasas*. Mastelis 1 : 2000000. Kaunas-Vilnius: Švyturys, 1923. Nr. 4 (Lietuva). [online]. Available at: http://www.maps4u.lt/lt/includes/siuntiniai/Z/Debe_Atlasas_1923.htm (Accessed 15 January 2012).

“Гуды” як гістарычны назоў беларусаў па-літоўску: “готы” ці “варвары”?

У савецкай Літве яшчэ ў 1941 г. для пазначэння Беларусі таксама афіцыйна выкарыстоўваўся тэрмін *Gudija*, пра што сведчыць, у тым ліку, выдадзеная ў Дзяржаўным выдавецтве Літоўскай ССР кніга, прысвечаная Беларусі, як адной з савецкіх рэспублік³⁶. Праўдападобна, ужо пасля заканчэння Другой Сусветнай вайны ў літоўскую мову, як нарматыўная, была ўведзена назва краіны *Baltarusija* (дакладна *Белая Русь*), а тэрмін *Gudija* знік з геаграфічных літоўскіх мапаў³⁷. Вяртанне гэтага слова адбылося ўжо ў канцы 1980-х – у 1990-я гады.

Карта Беларускай ССР з выдання: *Gudija. Kaunas, 1941*

Але сярод беларускай грамадскай ацэнкі гэтага слова былі неадназначныя. На пачатку 1990-х Зянон Пазняк вельмі негатыўна выказаўся супраць называння ў літоўскай мове беларусаў *гудамі*, бо да гэтага тэрміна можна падабраць у якасці сіноніма слова “адсталы”. Гэтае выказванне беларускага палітыка і культурніка мае сваю перадгісторыю.

³⁶ *Gudija. Kaune: LTSR Valstybinė leidykla, 1941.*

³⁷ Тут жа паўстае яшчэ адна тэрміналагічная праблема: па-літоўску *Rusija* – гэта і *Русь*, і *Расія*. Значыць, *Baltarusija* можа успрымацца і як *Белая Расія*.

22 кастрычніка 1991 г. у час візіту ў Мінск Старшыні Вярхоўнага Савету Літвы Вітаўтаса Ландсбергіса былі дасягнутыя дамоўленасці па падрыхтоўцы дакументаў, якія мелі рэгуляваць цэлы комплекс адносінаў паміж Літоўскай Рэспублікай і Рэспублікай Беларусь³⁸. Падчас гэтага несумненна важнага візіту адбыўся адзін характэрны інцыдэнт. Ландсбергіс рабіў прамову ў Вярхоўным Савеце Беларусі, якую пачаў па-беларуску, а потым працягваў па-расійску. У сваёй прамове літоўскі лідар назваў абвяшчэнне дзяржаўнага статусу беларускай мовы “істотным крокам беларускага нацыянальнага адраджэння”. Далей высокі госць нечакана заявіў: “Паколькі і мы клапацімся за (гэта пераклад аўтара? Ці арыгінальны тэкст?) сапраўднасць і чыстату літоўскай мовы, то згадваецца усё часцей, што ваш народ называецца па-літоўску старажытнай літоўскай назвай “гудай”. Не здзіўляйцеся, можа быць, мы станем выкарыстоўваць гэтую назву: Гудзіос Рэспубліка. Зноў афіцыйна, як у 1918 і 1940 гадах. І тады яшчэ больш усвядомім нашу блізкасць. Бо сама Літва напоўненая імёнамі людзей Гудас, Гудайціс, Гудзінас, Гудавічус, Гудзінкас, Гудзюнас і назвамі мясцовасцяў Гудалей, Гудаўгера, Гудакевас, якія найлепш іншага сведчаць знакамі старажытнага жыцця пра супольную гісторыю і сумежную геаграфію нашых краінаў і народаў”³⁹. Беларускім інтэлектуалам гэта не спадабалася і яны рашуча выступілі за варыянт *Baltarusija*⁴⁰.

У сучасным літоўскім грамадстве праблема тэрмінаў *Gudija* – *Baltarusija* выклікае цікавасць у пэўных колах. Вось, напрыклад, як у адказ на пытанне чытачоў патлумачылі суаднясенне значэнняў гэтых словаў у Інтэрнэт-школе літоўскай мовы “*Debesėlis*”: “Мы таксама маем назоўнікі для азначэння насельнікаў гэтай краіны: беларус, гуд.

Baltarusis – гэта, безумоўна беларус, але *gudas* мае шырэйшае значэнне: гэта і беларус, але й таксама той, чья родная мова – усходнеславянская (руская, украінская і г.д., відаць).

³⁸ Пасланцы янтарнага краю (Белта) // Звезда. 1991, 23 кастр. С. 1.

³⁹ Прамова Старшыні Вярхоўнага Савета Літоўскай рэспублікі Вітаўтаса Ландсбергіса ў парламенце Рэспублікі Беларусь 22 кастрычніка 1991 года // Народная газета. 1991, 29 кастр. С. 1.

⁴⁰ Новікаў, Алег. Незалежнасць: пачатак // Новы час. 2011, 10 кастр., № 39. С. 14. Інтэрнэт-версія: Рэжым доступу <http://novychas.org/sites/default/files/NCH-39-2011.pdf> Дата доступу: 14.01.2012.

Што да імя краіны, дык Балтарусія – больш пашыранае слова, каб казаць Беларусь. Мне падаецца, што Гудыя можа азначаць старыя гістарычныя тэрыторыі Вялікага княства літоўскага, населеныя славянамі, але я ня ўпэўнены”.⁴¹.

У культурніцкім жа друку, як, напрыклад, у вядомым часопісе “*Kultūros barai*”, для пазначэння і сучаснай Беларусі досыць часта выкарыстоўваецца слова *Gudija*. Напрыклад, артыкул *Stasica Katauskas* ў арыгінале называецца “*Gudija: Demokratijos lūkesčiai ir dvejonės dėl tautinės tapatybės*”⁴². У англійскім жа перакладзе гэты ж тэкст мае назву “*Belarus: Hopes for democracy and doubts about national identity*”⁴³. Таксама ў літоўскай версіі Вікіпедыі тэрмін *Gudija* падаецца як сінонім азначэння *Baltarusija* пры тым, што асноўным тэрмінам застаецца *Baltarusija*: “*Baltarusijos Respublika (Baltarusija arba Gudija) yra žemyninė valstybė Rytų Europoje, tarp Lenkijos, Ukrainos, Rusijos, Latvijos ir Lietuvos*”⁴⁴.

Усё ж адмоўныя канатацыі тэрміна *гуды* ў сучаснай літоўскай мове маюць кантэкстуальны характар. Гэтае слова можа прагучаць як нейтральнае, а можа і сапраўды мець даўнейшы крытычна-скептычны змест. Гратэскаваць жа тут сапраўды прысутнічае, што выявілася і на старонках сатырычна-анекдатычнай версіі літоўскай Вікіпедыі – *Pipedija* (*Pipedija*). Артыкул пра Беларусь, увогуле добразычлівы, пададзены там у жартаўлівай форме. Вось пачатак гэтага артыкула, дзе даволі саркастычна раскрываецца дэфініцыя: “*Baltarusija, o išties – Gudija – Sovietinės nostalgijos staviškoji baltiškujų gudu žemė su lietuviškomis priemaišomis (pvz. Gervėčiuose), kurioje valdo Aleksandras Lukašenka*” (Балтарусія, а на самой справе Гудзія, – гэта настальгуючая па савецкаму

⁴¹ ‘Gudija ar Baltarusija’. Debeselis Online Lithuanian School. Available at: <http://debeselis.net/forum/viewtopic.php?t=169> (Accessed 15 January 2012).

⁴² Katauskas, Stasys. Gudija: Demokratijos lūkesčiai ir dvejonės dėl tautinės tapatybės // *Kultūros barai*. 2006. № 2.

⁴³ Katauskas S. (2006) ‘Belarus: Hopes for democracy and doubts about national identity.’ Eurozine: European Cultural Journals Network [online]. Available at: <http://www.eurozine.com/articles/2006-03-16-katauskas-en.html> (Accessed 15 January 2012).

⁴⁴ ‘Baltarusija’. Vikipedija: Laisvoji enciklopedija. Available at: <http://lt.wikipedia.org/wiki/Baltarusija> (Accessed 15 January 2012).

славянская балтыйская зямля балтыйскіх гудаў з дамешкамі літоўцаў (напрыклад, Гервяты), якой кіруе Аляксандр Лукашэнка)⁴⁵.

Прыклад выкарыстання на сучасных літоўскіх картах азначэння *Gudija*

Асобна варта спыніцца на тэрміналагічнай праблеме ў навукова-гуманітарнай сферы. У прыватнасці, такія праблемы паўсталі перад літоўскімі выдаўцамі Метрыкі і Статутаў ВКЛ. На нейкім этапе ў акадэмічных колах Літвы існавала тэндэнцыя пазначаць мову гэтых помнікаў пісьменства як “канцылярскую” ці “славяна-канцылярскую”. Можам прасачыць змену тэндэнцыяў на прыкладзе Судовых кніг Метрыкі ВКЛ, якія рыхтуе да выдання Група Літоўскіх Статутаў і Літоўскай Метрыкі Віленскага ўніверсітэту. У 1900-х гадах публікатары абыходзіліся эўфемізмам “арыгінальная мова тэкстаў крыніцаў” (“*Šaltinių tekstas originalo kalba*”)⁴⁶, то 2000-х гадах у пазначэнні мовы сталі дадаваць

⁴⁵ ‘Gudija’. Pipedija: Laisvoji enciklopedija. Available at: <http://www.pipedija.com/index.php/Gudija> (Accessed 15 January 2012).

⁴⁶ Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 225 (1528–1547): 6-oji Teismų bylų knyga (XVI a. pabaigos kopija) / Spaudai parengė S. Lazutka, I. Valikonytė ir kt. Vilnius, 1995. P. 338; Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 224 (1522–1530): 4-oji Teismų bylų knyga (XVI a. pabaigos kopija) / Spaudai parengė S. Lazutka, I. Valikonytė ir kt. Vilnius, 1997. P. 514; Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 227 (1533–1535): 8-oji Teismų bylų knyga (XVI a. pabaigos kopija) / Spaudai parengė I. Valikonytė, S. Lazutka, N. Šlimienė ir kt. Vilnius, 1999. P. 305.

тэрмін *gudu* (“*Šaltinių tekstas originalo (gudu) kalba*”)⁴⁷. А апошнім часам таксама з’явілася азначэнне “старагудская мова” (“*Tekstas senaja gudu kalba*”)⁴⁸ – фактычна, гэта пераклад тэрміна “старабеларуская мова”. Станіслаvas Лазутка, які абгрунтоўваў апраўданасць тэрміна “*gudu kalba*”, а таксама падтрымліваў само ўжыванне тэрміна “старабеларуская мова”, адзначаў, тым не менш, пэўную гратэскнасць слова “*gudu*”⁴⁹. Цяжка падабраць прыклады іншых словаў і з іншых моваў, якія б адэкватна ілюстравалі падобную сітуацыю сяднясення розных адценняў сэнсу этнанімічнага тэрміна.

Ці можам мы зрабіць нейкія практычныя рэкамендацыі ў выніку гэтага аналізу тэрміна-этноніма? Пры ўсёй няўдала калькаванай канструкцыі тэрмін *Baltarusija* выконвае свае афіцыйныя функцыі. Тэрмін *Gudija* ёсць больш арыгінальны і архаічны, але не пазбаўлены сваіх адмоўных падтэкстаў. Што праўда, значнасць гэтых дадатковых значэнняў паступова змяншаецца ў сучаснай літоўскай свядомасці і мове. Магчыма, ёсць сэнс абмеркаваць у беларуска-літоўскім дыялогу легітымацыю тэрміна *Gudija* на афіцыйным узроўні. Але тут свае аргументы павінны выказаць як лінгвісты і гісторыкі, так і палітыкі і дыпламаты з абедзвюх краін.

⁴⁷ Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 230 (1542): 11-oji Teismų bylų knyga (XVI a. pabaigos kopija) / Spaudai parengė I. Valikonytė, S. Viskantaitė, L. Steponavičienė. Vilnius, 2001. P. 120; Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 229 (1540–1541): 10-oji Teismų bylų knyga (XVI a. pabaigos kopija) / Parengė S. Lazutka, I. Valikonytė, S. Viskantaitė-Saviščevienė, J. Karpavičienė. Vilnius, 2003. P. 264; Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 231 (1540–1543): 12-oji Teismų bylų knyga (XVI a. pabaigos kopija) / Parengė I. Valikonytė, N. Šlimienė, S. Viskantaitė-Saviščevienė, L. Steponavičienė. Vilnius, 2007. P. 395.

⁴⁸ Lietuvos Metrika = Lithuanian Metrica = Литовская Метрика. Knyga Nr. 234 (1546–1548): 19-oji Teismų bylų knyga (XVI a. pabaigos – XVII a. pradžios kopija) / Parengė I. Valikonytė, S. Viskantaitė-Saviščevienė, L. Steponavičienė. Vilnius, 2009. P. 291; Lietuvos Metrika = Lithuanian Metrica = Метрыка Літэўска = Литовская Метрика. [Knyga Nr. 251]: (1555–1558): 37-oji Teismų bylų knyga (XVI a. pabaigos kopija) / Vilniaus universitetas; parengė Irena Valikonytė, Lirija Steponavičienė. Vilnius, 2010. P. 314.

⁴⁹ Лазутка С., Валиконите И., Гудавичюс Э. Первый Литовский Статут (1529 г.). Вильнюс, 2004. С. 65.